

LIDIA ŻAKOWSKA*

EUROPEAN ROOTS IN SOUTH-AFRICAN ARCHITECTURE AND INFRASTRUCTURE OF STELLENBOSCH

EUROPEJSKIE KORZENIE W POŁUDNIOWO-AFRYKAŃSKIEJ ARCHITEKTURZE I URBANISTYCE STELLENBOSCH

Abstract

Architectural design, as well as urban and transport planning in the Southern Cape of Africa is based, unlike in other African countries, on the European history of urbanism and architecture and on the European cultural and social roots. The very special place in the Southern African history belongs to the oldest city of the Cape region, Stellenbosch. The unique character of Stellenbosch city urban plan and architecture is an effect of over three centuries of the European settlement in the fruitful valley departed from the continent with high mountains. Now the traditions and heritage of the white culture are kept and the monuments of architecture are restored in the whole Stellenbosch valley, in line with building a new democracy and with a dynamic regional development. This paper presents a wide scope of spatial development in Stellenbosch area in relation to regional history, culture, geography, environment and transportation, sociology as well as safety of infrastructure users.

Keywords: European roots, urban planning, architectural detail, South Africa, Stellenbosch

Streszczenie

Uwarunkowania projektowania architektonicznego, urbanistycznego i komunikacyjnego południowego przylądka Republiki Południowej Afryki, jak w niewielu innych afrykańskich krajach, mają swe źródło w europejskiej historii urbanistyki i architektury oraz w europejskich wzorcach kulturowych i socjalnych. Szczególne miejsce w historii Republiki Południowej Afryki zajmuje najstarsze miasto tego regionu, Stellenbosch, które zawdzięcza swą odrębność ponad trzystuletniej historii osadnictwa Białych w oddzielonej wysokimi górami od reszty kontynentu żyznej dolinie. Dziś, pamiętając o przeszłości, podtrzymuje się tradycje i konserwuje zabytki architektury doliny Stellenbosch, jednocześnie tworząc nową demokrację i dynamicznie rozwijający się region. Zagadnienia kształtowania przestrzeni istotne dla regionu Stellenbosch przedstawione są w odniesieniu do historii, kultury, geografii, przyrody i transportu, socjologii i uwarunkowań bezpieczeństwa użytkowników infrastruktury.

Słowa kluczowe: europejskie korzenie, urbanistyka, detal architektoniczny, Republika Południowej Afryki, Stellenbosch

* Prof. Ph.D. Eng. Lidia Żakowska, Institute of Administration in Construction and Transport, Faculty of Civil Engineering, Cracow University of Technology.

1. Introduction

The Republic of South Africa is an extraordinary country, which triggers intense emotions in every European visitor. My emotions were such during my first visit to Johannesburg in 2000, and the same, or perhaps even stronger during my current stay at the very end of the southern part of the Republic and at the same time at the southern cape of continental Africa. The specific place of studies and inspirations for research, the town of Stellenbosch and its surroundings, has been chosen not only because of its cultural richness, but also thanks to the direct scientific relations with the academics from the Institute for Advanced Study In Africa (SITAS) at the Stellenbosch University, who belong to the group of the most prominent scholars in the field of cultural studies in the southern cape of Africa.

The Cape of Good Hope is the southernmost tip of Cape Peninsula. The first European who circumnavigated the Cape of Good Hope was the Portuguese sailor Bartolomeu Dias. The land that he discovered was named as the Cape of Storms. Later on, the king of Portugal, probably thanks to Dias's suggestions, renamed the cape as *Cabo de Boa Esperanca*, which means the Cape of Good Hope. Ironically, Dias's ship, carrying him and his whole crew, sank during the second attempt of sailing around the cape in 1500. It was not until 360 years later that a lighthouse was built (picture 10), with the height of 268m above sea level and the beam of light visible at 58km in good weather conditions.

Sir Francis Drake entered the Table Bay in 1580 aboard the Golden Hind. On seeing the place, overcome by emotion, he said that this was the most beautiful cape of all. It is not surprising, because the enchanting view of the ocean, neighbouring with high mountains, enveloped in purple mist is truly captivating. Over the years this charming cape went by different names and sailors who were lucky and sailed around it safely and peacefully called it the Cape of Good Hope. A different name, the Tavern of the Seas, originates from the fact that after a long journey, ships made berth here and topped up their supplies of food and water. The Portuguese called this place the Cape of Storms. When in Cape Town, one might get the feeling that this place constitutes an isolated beauty spot. It is because Cape Town is separated from the rest of the country by high mountains, reaching up to 2000m above sea level.

The area around Cape Town is situated on a mountainous plateau between two oceans. The whole Cape Town area is surrounded by long beaches and extraordinary flora. The most remarkable districts of Cape Town are the dockland area of Victoria & Alfred Waterfront, which constitutes the historical heart of Cape Town and one of the most frequently visited places in South Africa. Architectural landmarks are generally situated in the port area, which is historically connected with the development of the city and the region. Modern architectural style can also be found in the city, the example being the Cape Town stadium, Green Point, built especially for the FIFA World Cup in 2010. Its name derives from the district of Green Point, which borders with the ocean, and in which, apart from the stadium, public buildings and recreational areas can be found. On the other side dominates the spectacular Table Mountain. The city of Cape Town is the oldest South African city, founded in 1652 by the Dutch East India Company. However, at first lack of drinking water hindered the colonisation in this area, and therefore Cape Town constituted only an important seaport. It was not until 1679 that drinking water was found on the western side of the Cape Town area, close to what soon was founded as the town of Stellenbosch. This enabled the forming and development of the Cape region.

2. The Stellenbosch region

History of the Stellenbosch region is deeply rooted in the Dutch, Gregorian and Victorian culture and architecture. Stellenbosch is a place of outstanding beauty and an essence of South African culture. The town lies on the banks of the river in the Jonkershoek Valley, famous for its time-honoured wine-making

tradition. The whole area has a distinctive microclimate thanks to being surrounded by majestic mountain ranges, fruit plantations, vineyards and nearby historical towns. The whole region is rich with places with European tradition, and when combined with the local settlements of coloured people, such as Kayamandi, Cloetsville, Idas Valley and Jamestown it constitutes (along the lines of the modern philosophy of new South African democracy) a separate school of spatial planning.

The town of Stellenbosch was founded in 1679 by the governor of the Cape Colony, Simon van der Stel. The name Stellenbosch means „Stel’s Bush”, as the bush used to grow over the banks of the River Eerste (i.e. the first river). It was the first river that was encountered in Africa by the European colonisers. Currently numerous oak trees, which were planted in the 17th century, grace the streets of the town, replacing the bush.

The short historical outline of colonisation and development of Stellenbosch constitutes a concise but diverse depiction of urban planning and architecture of the region. Enclosed pictures (Ill. 1–5) can only constitute a supplement the summary of the rich, over 300-year-old history of architecture and urban planning in Stellenbosch, which was more extensively described by Hans Fransen [5].

2.1. Beginnings of colonisation and regional development (1679–1710)

On the 8th of November 1679, as a result of the discovery of the valley, fertile and abounding with drinking water, the Stellenbosch colony was established as *Vryburger* settlement [1]. To this early settlement belonged one of the first Doornbosch farms, founded by Jacos Brouwer and restored in 1979.

Location of the town of Stellenbosch took place just six years later, in 1685. It was the time in which a church was erected and first public buildings were built, as well as the offices of Landdrost and Wagenweg naar de Caab.

The town-planning scheme was conditioned by access roads to farms (Ill. 2), and the first crossroads were built in the place of buildings erected by the roads which led to the church (Groote en Kleine Kerkstraat) – this constituted the modern-day town centre. Until the first great fire in 1710, the farming estate consisted of between ten and twenty oblong houses with whitewashed walls and hip roofs (Ill. 3), built using local materials.

2.2. Gradual development of the city between 1710–1776

Development of the city after the 1710 fire happened slowly. After nearly a century since the first settlement had been established, about 300 white people lived there, and the number of homesteads situated along the two main crossing roads, Kerk and Dorp, did not exceed fifty (Ill. 4). The next fire, which took place in 1763, once more destroyed most of the buildings, leaving them in need of complete reconstruction.

2.3. Planned urban development of the town (1776–1817)

Hertzog’s map from 1817 (Ill. 5) shows an already finished town-planning arrangement of the city centre. The city map depicts an irregular net of streets, gracefully incorporated into the organically undulating terrain. Carefully designed streets ended in important buildings (church, prison, etc.) or opened towards the vast space and vista of the mountains. In the very heart of the city a feeling of intimacy intertwines with the openness to the beauty of the landscape, but not at the expense of losing one’s sense of direction.

A substantial expansion of the town took place after the next fire which took place in 1803 and destroyed around forty houses. In their place, three times more houses were built (over 120), all in a new style, two-story and with beautifully decorated facades. This period is regarded as the beginning of a new, unique style of decoration of residential houses in Stellenbosch.

2.4. The most beautiful period in the development of Stellenbosch (1817–1875)

Between 1817 and 1875 a dynamic development of the town's tissue took place, on the plan of an irregular net of streets. Gradually, plots on both sides of the streets were becoming more and more densely filled, often with identical houses, with joint facades. Many magnificent public buildings were erected during this period, including churches such as Cape Dutch Rhenish Church (1823); Cape Gothic St. Mary (1852); Cape Gothic Luthern Church (1853), Wesleyan Church (1875) and Cape Gothic "Moederkerk" (1863). The town not so much expanded spatially, as the building development intensified, and in the very centre buildings formed walls of the streets. In 1859 the centre of Stellenbosch was filled with 175 houses. Buildings of this period varied in form and decorative style of the façade and differed in the number of floors (for the first time, two-story buildings were erected).

The extraordinary harmony and the beauty of the town's buildings were achieved thanks to the diversity and homogeneity at the same time, in using a similar scale of buildings, introduced details and employed materials. Unique architecture of this period is distinguished by its continuity, lightness and beauty, as an effect of introducing an almost lace-like decoration of arcades, porches and verandas, surrounded by the rich greenery of trees and gardens (Ill. 6–8). This greatest period in the development of early Victorian and Gregorian architecture in Stellenbosch was interrupted with yet another, fourth, great fire in 1875.

2.5. Times of change and disharmony (1875–1914)

Rebuilding the town after the 1875 fire introduced chaos in town's architecture and led to loss of harmony and beauty of the preceding period. Not only subsequent stores were built, roofs lowered, elaborate details decorating the facades gone, but also modern windows, doors and balconies were inserted. Traditional proportions were gone, corrosion damaged the remains of the lace-like details, paving the way for the new period of expansion of individualism.

For the first time, long rows of modest houses were built on the stony plateau in the north from the town centre – the intention was for the coloured people to be able to rent them. Affluent estates, surrounded by greenery, were created on the eastern and western side of the town, on terrace hillsides. With reference to the previous original Victorian style, the steel detail was copied, but the modern villas were rescaled, supplemented with verandas and towers in order to prove the wealth of their owners.

In the central part of town, interesting commercial buildings were erected in this time as well. They were two-story Victorian style edifices, situated along the main streets – Plein and Dorp, that added a big-city aura to Stellenbosch. In 1881, a monumental edifice was finished – the Victorian College, the first serious educational institution in the town. Two subsequent schools were the Theological Seminary and Music Conservatory (1905), and the Bloemhof School (1907). Until 1914, the town as a whole was disparate, there was no harmony, not only among the buildings, but also between the historical city centre and the newly built districts.

2.6. Modernism and the Arrival of Automobiles (1914–1945)

The transitional period on the way to modernism, which was a result of two world wars and recession in the economy, played an important role in the architecture of those days. In the southern part of Africa in the interwar period there was a dynamic advance in the fields of agriculture and education. On the one hand the industry connected with agricultural production (wine-making included), on the other – the need for a more intense building development of the town centre in order to accommodate the growing numbers of newcomers from Europe resulted in the fact that many of historic edifices were torn down. Large commercial residential and business buildings were erected in their place, very prominent in scale.

The most characteristic changes took place in the town as a result of increased road traffic, which was triggered by the arrival of automobiles. Suddenly, the era of calm, safe streets was over – they were quickly rebuilt to facilitate the new era of automobile industry. Many streets were widened and paved, the matter of drainage was resolved, electrical lighting was introduced and first road signs appeared on the streets. Thanks to these infrastructural changes, the town once again gained a harmonious, coherent quality.

On the one hand, designers and architects of that day introduced elements relating to the new life style and new technological challenges in the construction plans, but on the other hand they worked on finding aesthetic connections between the new mode of thinking with the historical landscape of the town. Lack of purely analytical abilities to plan and design space in such difficult conditions led to the fact that many buildings of that day were deemed a profanation of style and gained the moniker of buildings in *Cape Dutch* style.

2.7. The times of post-war freedom (1945–1970)

In the Stellenbosch region, the post-war period was a time of dynamic and multidirectional development. Sudden rise in population numbers brought about the building of many residential estates of the new type – in the form of modernist complexes of apartment buildings. The number of students rose from 1800 to 9000, and the number of cars – from 1800 to 20 000. New school- and university buildings appeared, as well as edifices of scientific, public and industrial institutions. As a result of the post-war development of technology and science, new forms in architecture appeared, that used a wide variety of building materials and technological solutions. More and more historical buildings were replaced with construction of a universal character, which was a far cry from the local tradition. The loss of many buildings of historical nature (both as an effect of their demolition and lack of proper care and maintenance), together with the introduction of new, foreign architectural trends of questionable aesthetic virtue, led to a change in perception of historical values. There was a revival of architecture from the early colonisation and pre-war period, which triggered pioneering restoration action, which in turn led to rebuilding of valuable edifices. As the modern day architecture and urban-planning scholars assess, the renaissance of respect towards historical architecture was the most important contribution of that period to the cultural development of South Africa.

3. Modern-day problems of urban-planning in Stellenbosch

New generations of local architects, educated and prepared to tackle the challenges of the post-war period, objected to creating architecture that lacks identity and good taste, that is devoid of style and poor in quality. Their rational approach led to the arrival of a new thought and bore fruit in the form of pioneering campaigns that have focused on modern architecture, based on the identity of the place and the roots.

3.1. Innovative communications solutions (1970–1979)

After 1970, Stellenbosch observed development on every level. New industrial and residential estates were created, and areas around the town, that until then had been undeveloped, were being urbanised. Only the northern part of town remained a neglected slum, populated by the coloured people.

However, what changed was the area of town's trade centre, in which buildings gained historical (albeit not always successful) facades. The greatest, unprecedented development of that time took place in the field of infrastructure, facilitating the care for historical values of the town centre. The majority of

the positive innovative changes were introduced to reduce the nuisances which resulted from the town's immense car traffic. Underground and multi-story car parks were built, parking fees introduced in the core part of the town (parking metres and tollbooths collecting fees for entering the heart of the town), car traffic was banned from the main high street, traffic lights were introduced, one-way traffic established on chosen streets, and, in addition, many central streets were widened.

Authorities at the Stellenbosch University took on the initiative to modernize the streets and pavements on campus and create parks and gardens on the university grounds. The university was expanded, numerous important modern buildings were erected, that testified to the continuation of historical traditions and good taste. The most valuable aspect of that period was the production of a promising idiom of modern architecture, particularly with reference to the exploits and experiments of the past decades. Until 1980 it was possible to conduct a series of valuable actions that helped to retain the unique nature of Stellenbosch. This was achieved thanks to sensitivity and flexibility in the process of harmonizing historical and modern buildings.

3.2. Conservation and rebuilding of historical edifices

Awareness of the need to conserve historic buildings of architectural interest was born, as it was mentioned earlier, as a result of an objection towards the post-war tendencies towards industrialisation and internationalisation, and the town's loss of identity in the times of the expansion of its post-war image.

The source of fantastic input into rebuilding and maintaining of numerous authentic historical buildings in Stellenbosch lies in the deep commitment and responsibility shown not only by local researchers and architects, but also lawyers and politicians. It would be difficult to believe that the architectural thought alone, regardless of governing bodies, could lead to restoration of monuments and diligence in looking after historically valuable places on the scale of the whole area. The modern-day cooperation in the face of decisions regarding strategic buildings has its roots in history and customs of white people of Dutch origins. Difficult geographical conditions in the Netherlands taught the local communities the best methods of cooperation in times of floods, when water claimed people's land. Here, the communities remember they can rely on neighbourly help, and despite various difficulties they endure and make a joint effort towards maintaining the roots of tradition that links them with their European forefathers.

4. The University of Stellenbosch and its mission of sustainable development

The presented chronological account of the characteristics of architecture in Stellenbosch relate to the virtues, which are regarded as valuable by historians and art connoisseurs. Those virtues are connected with the history of European colonisation and with positive spatial planning in geographical, natural and cultural conditions of South Africa.

The beauty of detail, both architectural and urban, manifests itself in the form of opulent greenery, notice boards, signposting, which are teamed with townscape architectural elements along the streets of the town, which prove their creators' sensitivity to beauty. The inhabitants of Stellenbosch appreciate the town council's efforts to maintain historical tradition and its beauty, but at the same time they join in the works aimed towards the rehabilitation and conservation of monuments; they also participate in the activities that ensure sustainable development. Private entrepreneurs and the university are proud to be a part of the town's expansion and modern-day development, while paying due respect to tradition and having future generations' benefits in mind. As the University's employees highlight, there is still a lot of work to be done.

Today, the university is the pride of Stellenbosch, one of two in South Africa, in which Afrikaans is the language of instruction. Due to the fact that the student body is composed mainly of white people, it is difficult to comprehend that one is in Africa.

Several dozen of scholars (researchers and lecturers) and the students of the Stellenbosch University conduct intensive studies of sustainable development of the region in relation to urban planning and transport. They focus on scientific research and maintain international cooperation within International Cooperation on Theory and Concepts in Transport ICTCT, an international cooperative engaged in research and studies on sustainable development.

1. Wstęp

Republika Południowej Afryki to niezwykły kraj, budzący silne emocje u każdego przybysza z Europy. Tak było podczas mojej pierwszej wizyty w Johannesburgu w 2000 roku i tak samo, a może jeszcze bardziej, w trakcie obecnego pobytu na samym krańcu południowym RPA i zarazem na południowym przylądku kontynentu Afryki. Szczególne miejsce poszukiwań i inspiracji badawczych, miasto i okolice Stellenbosch, zostało wybrane ze względu na jego bogactwo kulturowe oraz na możliwość bezpośrednich kontaktów naukowych z wykładowcami Instytutu Zaawansowanych Studiów Afrykańskich Uniwersytetu Stellenbosch (Stellenbosch University, Institute for Advanced Study in Africa, SITAS), należącymi do najbardziej prestiżowych badaczy zaawansowanych studiów kultury południowego przylądka Afryki.

Przylądek Dobrej Nadziei jest najbardziej południowym punktem Półwyspu Peninsula. Pierwszym Europejczykiem, który opłynął Przylądek Dobrej Nadziei był portugalski żeglarz Bartolomeu Dias. Odkryte przez niego nowe miejsce nazwane zostało Przylądkiem Burz. Później, król Portugalii, prawdopodobnie dzięki sugestiom Diasa, zmienił nazwę na *Cabo de Boa Esperanca*, czyli Przylądek Dobrej Nadziei. Jak na ironię, Dias z całą swoją załogą zatonął w czasie drugiej próby opłynięcia przylądka w 1500 roku. Dopiero 360 lat później wybudowano tam latarnię morską (il. 10) o wysokości 268 m n.p.m. z widocznym promieniem światła na odległość 58 km w czasie dobrej pogody.

Sir Francis Drake wpłynął do Zatoki Stołowej w 1580 roku na pokładzie Złotej Łani. Ze wzruszeniem powiedział na widok tego miejsca, że jest to najpiękniejszy przylądek ze wszystkich. Nic dziwnego, urzekający widok oceanu sąsiadującego z wysokimi górami spowitymi purpurową mgiełką budzi wiele zachwytu. Na przestrzeni kolejnych lat ten uroczy przylądek nosił różne nazwy, a żeglarze którzy mieli szczęście i opłynęli go cało i zdrowo nazwali to miejsce Przylądkiem Dobrej Nadziei. Inna nazwa Tawerna Mórz wzięła się stąd, że żaglowce po długiej drodze zatrzymywały się tutaj i uzupełniały swoje zapasy wody i żywności. Portugalczycy nazwali to miejsce Przylądkiem Burz. Będąc w Kapsztadzie (Cape Town) odnosimy wrażenie, że miejsce to stanowi jakby odrębny zakątek. Dzieje się to dlatego że Kapsztad jest oddzielony od reszty kraju wysokimi górami, sięgającymi 2000 m n.p.m.

Okolice Kapsztadu (Cape Town) położona jest na górskim płaskowyżu pomiędzy dwoma oceanami. Cały rejon Cape Town otaczają długie plaże i niezwykła roślinność. Do najwspanialszych dzielnic Kapsztadu należy portowa Victoria & Alfred Waterfront, stanowiąca historyczne serce Kapsztadu i jedno z najczęściej odwiedzanych miejsc w RPA. Architektura zabytkowa znajduje się głównie w rejonie portu, historycznie związanego z rozwojem miasta i regionu. Miasto posiada też architekturę nowoczesną, czego przykładem jest kapsztadzki stadion (il. 7) *Stadion Green Point*, zbudowany specjalnie na Mistrzostwa Świata w Piłce

Nożnej w 2010. Jego nazwa pochodzi od graniczącej z oceanem dzielnicy *Green Poin*, w której znajdują się dziś, obok stadionu, obiekty użyteczności publicznej i tereny rekreacyjne. Po drugiej stronie wznoszą się malownicze Góry Stołowe. Miasto Kapsztad (Cape Town) jest najstarszym miastem Południowej Afryki, założonym w 1652 r. przez Holenderską Kompanię Wschodnioindyjską. Brak wody pitnej uniemożliwił jednak w początkowym okresie osadnictwo w tym rejonie, przez co Kapsztad stanowił wyłącznie ważny port morski. Dopiero odkrycie wody pitnej w roku 1679 po zachodniej stronie od Cape Town, w regionie zaraz założonego tam później miasta Stellenbosch, umożliwiło tworzenie i rozwój regionu Cape.

2. Region Stellenbosch

Historia regionu Stellenbosch jest głęboko zakorzeniona w holenderskiej, gregoriańskiej i wiktoriańskiej kulturze i architekturze. Stellenbosch jest miejscem wspaniałego piękna i esencją kultury Republiki Południowej Afryki. Miasto leży na brzegach rzeki w dolinie Jonkershoek Valley słynnej z odwiecznych tradycji winiarskich. Cały ten teren ma swoisty mikroklimat dzięki otoczeniu majestatycznych łańcuchów górskich, plantacji owoców, winnic i pobliskich, historycznych miejscowości. Cały region jest bogaty w miejsca z tradycjami kultury europejskiej, a z lokalnymi siedliskami ludności kolorowej Kayamandi, Cloetsville, Idas Valley i Jamestown tworzą, wraz z współczesną filozofią nowej demokracji południowoafrykańskiej, odrębną szkołę kształtowania przestrzeni.

Miasto Stellenbosch założone zostało w 1679 roku przez zarządcę Kolonii Przylądkowej, Simona van der Stela. Nazwa Stellenbosch oznacza *busz Stela*, ponieważ busz porastał kiedyś brzegi rzeki Eerste (pierwszej rzeki). Była to pierwsza rzeka napotkana w Afryce przez europejskich kolonizatorów. Obecnie w miejscu buszu, przy wielu ulicach rosną dęby posadzone jeszcze w XVII wieku.

Przedstawiony poniżej krótki rys historyczny osadnictwa i rozwoju Stellenbosch (*Cape Dutch Town*) stanowi zwięzły ale różnorodny obraz urbanistyki i architektury regionu. Dołączone obrazy (il. 1–5) mogą stanowić jedynie uzupełnienie streszczenia bogatej, ponad trzystuletniej historii architektury i urbanistyki Stellenbosch, szerzej opisanej przez Hansa Fransena [5].

2.1. Początek osadnictwa i rozwoju regionu (1679–1710)

W następstwie odkrycia żyznej i bogatej w wodę pitną doliny w dniu 8 listopada 1679 roku została założona Kolonia Stellenbosch jako siedlisko *Vryburgerów* [1]. Do tego właśnie wczesnego siedliska należała jedna z pierwszych farm Doornbosch, założona przez Jacosa Brouwera, odrestaurowana w 1979 roku.

Lokacja miasta Stellenbosch nastąpiła już sześć lat później, w roku 1685. Był to czas, gdy powstał kościół, pierwsze budynki publiczne, a także biura Landdrost i Wagenweg naar de Caab.

Plan urbanistyczny miasta był uwarunkowany drogami dojazdowymi do farm (il. 2), a pierwsze skrzyżowanie dróg powstało w miejscu budynków powstałych przy drogach wiodących do kościoła (Grote en Kleine Kerkstraat), stanowiących dzisiejsze centrum miasta. Do czasu pierwszego wielkiego pożaru w 1710 roku, rolnicze osiedle składało się z kilkunastu podłużnych domów zbudowanych z miejscowych materiałów o bielonych ścianach i czterospadowych dachach (il. 3).

2.2. Stopniowy rozwój miasta w latach 1710–1776

Rozwój miasta po pożarze z 1710 roku przebiegał powoli. Po niemal stuleciu od pierwszego osadnictwa mieszkało tam około trzystu białych obywateli, a liczba domostw usytuowanych wzdłuż dwu głów-

nych krzyżujących się ulic Kerk i Dorp nie przekraczała pięćdziesięciu (il. 4). Kolejny pożar w 1763 roku ponownie zniszczył większość budynków, wymagając ich kompletnej odbudowy.

2.3. Planowy rozwój urbanistyczny miasta (1776–1817)

Mapa Hertzoga z 1817 roku (il. 5) ukazuje już ukończony układ urbanistyczny centrum miasta. Plan miasta przedstawia nieregularną siatkę ulic wdzięcznie wkomponowaną w organicznie pofałdowany teren. Starannie zaprojektowane ulice zakończono ważnymi budynkami (kościół, więzienie itp.) lub otwarto na rozległą przestrzeń i perspektywę gór. W sercu miasta uzyskano poczucie intymności połączone z łatwą orientacją w terenie, wraz z otwartością na piękno krajobrazu.

Znacząca rozbudowa miasta nastąpiła po kolejnym pożarze w 1803 który zniszczył około czterdzieści domów. Wybudowano wtedy trzykrotnie więcej (ponad 120) domów w nowym stylu, dwukondygnacyjnych, o pięknie dekorowanych fasadach. Ten okres uważany jest za początek nowego, unikatowego stylu dekoracyjnego budynków mieszkalnych w Stellenbosch.

2.4. Najpiękniejszy okres rozwoju Stellenbosch (1817–1875)

W latach 1817–1875 nastąpił dynamiczny rozwój tkanki miasta, na planie nieregularnej siatki ulic. Stopniowo zabudowywano działki po obydwu stronach ulic coraz ciasniej, coraz częściej bliźniaczymi domami stykającymi się fasadami. Wzniesiono w tym okresie również wiele wspaniałych obiektów użyteczności publicznej, w tym kościołów, takich jak: Cape Dutch Rhenish Church (1823); Cape Gothic St. Mary (1852); Cape Gothic Lutheran Church (1853), Wesleyan Church (1875) i Cape Gothic “Moederkerk” (1863). Miasto nie tyle rozrastało się przestrzennie, co wzrastała intensywność zabudowy, a w ścisłym centrum budynki formowały ściany ulic. Około 175 domów liczyło ścisłe centrum Stellenbosch w 1859 roku. Budynki w tym okresie charakteryzowały się różnorodnością formy i stylu dekorowania fasad, różniły się też liczbę kondygnacji (po raz pierwszy wniesiono kilkanaście domów dwupiętrowych).

Niezwykłą harmonię i piękno zabudowy miejskiej uzyskano dzięki różnorodności i jednorodności zarazem, w zastosowaniu zbliżonej skali obiektów, wprowadzonego detalu i zastosowanych materiałów. Unikatowa architektura z tego okresu charakteryzuje się ciągłością, lekkością i pięknem, w efekcie wprowadzenia koronkowej wręcz dekoracji podcieni, ganków i werand, otoczonych bogatą zielenią drzew i ogrodów (il. 6–8). Ten najwspanialszy okres w rozwoju wczesnowiktoriańskiej i gregoriańskiej architektury miasta Stellenbosch przerwał kolejny, już czwarty wielki pożar w roku 1875.

2.5. Okres zmian i dysharmonii (1875–1914)

Odbudowa miasta po pożarze w 1875 roku wprowadziła chaos w architekturze miasta i doprowadziła do utraty harmonii i piękna poprzedniego okresu. Nie tylko dobudowywano kolejne kondygnacje, obniżano dachy, pozbywano się misternego detalu zdobiącego fasady, ale też wstawiano nowoczesne okna, drzwi i balkony. Zniknęły tradycyjne proporcje, skorodowały koronkowe resztki detalu, otwierając drogę do nowego okresu ekspansji indywidualizmu.

Po raz pierwszy wybudowano długie rzędy skromnych domów przeznaczonych do wynajęcia przez ludność kolorową, na kamienistej płaszczyźnie po stronie północnej od centrum miasta. Dzielnice willowe tworzono po stronie wschodniej i zachodniej miasta, na tarasowych zboczach w otoczeniu zieleni. W nawiązaniu do wcześniejszego oryginalnego stylu wiktoriańskiego kopiowano stalowy detal, jednak nowoczesne wille były przeskalowane, uzupełniane werandami i wieżami, mając świadczyć o bogactwie ich mieszkańców.

Powstały jednak również w tym okresie interesujące obiekty o charakterze komercyjnym w samym centrum miasta. Były to dwupiętrowe budynki w stylu wiktoriańskim, które usytuowane wzdłuż głównych ulic Plein i Dorp, tworzyły prawdziwie wielkomiejski obraz Stellenbosch. W 1881 roku ukończono budowę monumentalnego obiektu Victorian Collage, pierwszej poważnej instytucji mającej się zajmować edukacją. Kolejne dwie szkoły to Seminarium Teologiczne i Konserwatorium Muzyczne powstałe w 1905 roku, jak również szkoła Bloemhof z 1907 roku. Całość miasta do roku 1914 była niejednorodna, charakteryzowała się brakiem harmonii pomiędzy budynkami, ale też pomiędzy historycznym centrum miasta a nowo powstałymi dzielnicami.

2.6. Modernizm i motoryzacja (1914–1945)

Okres przejściowy do modernizmu, będąc efektem dwóch wojen światowych i recesji w gospodarce, wywarł istotny wpływ na architekturę tamtych czasów. W południowej części Afryki dynamicznie rozwijało się w okresie międzywojennym rolnictwo oraz edukacja. Z jednej strony przemysł związany z produkcją rolą (w tym winą), z drugiej potrzeby bardziej intensywnej zabudowy centrum miasta dla pomieszczenia coraz większej liczby przybyszów z Europy sprawiły, że wiele historycznych budynków zostało wyburzonych. Powstawały w ich miejscu duże w skali, komercyjne budynki mieszkalne lub przeznaczone na siedziby biznesu.

Najbardziej wyraziste zmiany nastąpiły w mieście w efekcie wzmożonego ruchu drogowego, wraz z pojawieniem się w nim samochodów. Nagle zakończyła się era spokojnych i bezpiecznych ulic, które szybko przebudowywano dla nowej ery motoryzacji. Poszerzono i wybrukowano wiele ulic, uporządkowano sprawy odwodnienia, wprowadzono oświetlenie elektryczne, pojawiły się też pierwsze znaki drogowe. Miasto nabrało w konsekwencji tych zmian infrastrukturalnych ponownie kompleksowego, spójnego charakteru.

Projektanci budynków i architekci w tym czasie z jednej strony wprowadzali w projektowanych obiektach elementy odwołujące się do nowego stylu życia i nowych wyzwań technologicznych, z drugiej strony pracowali nad znalezieniem estetycznych powiązań nowej myśli z historycznym obrazem miasta. Brak czysto analitycznych zdolności kreowania przestrzeni w tak trudnych uwarunkowaniach spowodował, że wiele obiektów z tego okresu zostało uznane za profanację stylu i zyskało miano budynków w stylu *Cape Dutch*.

2.7. Powojenny okres wolności (1945–1970)

Okres powojenny był dla regionu Stellenbosch czasem dynamicznego i wielokierunkowego rozwoju. Nagły wzrost liczby ludności spowodował budowę wielu osiedli mieszkaniowych nowego typu, w formie modernistycznych zespołów bloków mieszkalnych. Liczba studentów wzrosła z 1800 do 9000, a liczba samochodów z 1800 do 20 000. Powstały nowe obiekty szkół i uniwersytetów, instytucji naukowych i przemysłowych oraz użyteczności publicznej. W następstwie powojennego rozwoju technologii i nauki pojawiły się nowe formy w architekturze komercyjnej i przemysłowej, wykorzystujące różnorodne materiały budowlane i rozwiązania technologiczne. Coraz więcej historycznych budynków zastępowano konstrukcjami o charakterze uniwersalnym, odległym od miejscowej tradycji. Utrata wielu obiektów o charakterze historycznym, zarówno w efekcie ich rozbiórki lub braku dbałości i konserwacji, wraz z wprowadzaniem nowych obcych trendów architektonicznych o wątpliwych walorach estetycznych, doprowadziła do zmiany spojrzenia na wartości historyczne. Odrodziła się moda na stylową architekturę z wczesnego okresu osadnictwa i z okresu przedwojennego, stymulując pionierskie działania konserwatorskie i prowadzące do odbudowy cennych obiektów. W ocenie współczesnych badaczy architektury i urbanistyki tego regionu, odrodzenie szacunku dla architektury historycznej było najistotniejszym wkładem tego okresu do rozwoju kulturowego Republiki Południowej Afryki.

3. Współczesne problemy urbanistyki Stellenbosch

Nowe pokolenia miejscowych architektów, wykształconych i przygotowanych do podejmowania wyzwań powojennej epoki, sprzeciwia się tworzeniu architektury pozbawionej tożsamości i dobrego smaku, bezstylowej i równocześnie marnej jakości. Ich racjonalne podejście doprowadziło do powstania nowej myśli i zaowocowało pionierskimi akcjami realizacji współczesnej architektury opartej na tożsamości miejsca i korzeni.

3.1. Nowatorskie rozwiązania komunikacyjne (1970–1979)

Po 1970 roku obserwowany był w Stellenbosch rozwój na wszystkich poziomach. Tworzono nowe dzielnice mieszkaniowe i przemysłowe, zabudowywano niezagospodarowane dotychczas tereny wokół miasta. Tylko północna część miasta pozostała zaniedbana, jak w przeszłości zamieszkała w slumsach przez ludność kolorową.

Zmienił się natomiast rejon centrum handlowego miasta, w którym budynki uzyskiwały historyczne, w różnym stopniu udane, fasady. Największy, bezprecedensowy w tym okresie rozwój nastąpił w obszarze infrastruktury wspomagającej dbałość o historyczne walory centrum miasta. Większość pozytywnych nowatorskich zmian wprowadzono w celu obniżenia uciążliwości wynikających z zatłoczenia miasta samochodami. Budowano parkingi podziemne i wielokondygnacyjne, wprowadzono opłaty za parkowanie w ścisłym centrum miasta (parkometry i bramki poboru opłat za wjazd do serca miasta), wyprowadzono ruch samochodowy z głównych ulic handlowych, wprowadzono sygnalizację świetlną, ruch jednokierunkowy na wybranych ulicach, poszerzono wiele ulic w centrum miasta.

Władze Uniwersytetu Stellenbosch podjęły inicjatywę modernizacji ulic i chodników na terenach uczelni oraz tworzenia parków i ogrodów uniwersyteckich. Rozbudowano uniwersytet, wznosząc wiele ważnych nowoczesnych obiektów uniwersyteckich, będących zarazem świadectwem kontynuacji tradycji historycznych i dobrego smaku. Najwartościowszym aspektem tego okresu było wytworzenie obiecującego idiomu współczesnej architektury, w szczególności w odniesieniu do wysiłków i eksperymentów z poprzednich dekad. Udało się do 1980 roku przeprowadzić wiele cennych działań podtrzymujących unikatowy charakter Stellenbosch, dzięki wrażliwości i elastyczności w procesie harmonizacji historycznych budynków i współczesnej zabudowy.

3.2. Konserwacja i odbudowa obiektów historycznych

Świadomość konieczności konserwowania historycznych obiektów architektury zrodziła się, jak wspomniano wcześniej, w efekcie sprzeciwu na powojenne tendencje industrializmu i internacjonalizmu oraz utraty tożsamości podczas rozbudowy powojennego oblicza miasta.

Fantastyczny wkład w odbudowę i zachowanie wielu autentycznych dzieł historycznej zabudowy Stellenbosch ma swe źródło w głębokim zaangażowaniu i odpowiedzialności nie tylko miejscowych badaczy i twórców architektów, ale też prawników i polityków. Trudno byłoby uwierzyć, że sama myśl architektów mogłaby niezależnie od decydentów doprowadzić do takich efektów, które w skali całego obszaru odrestaurowują zabytki i zadbają o historyczne wartości miejsca. Współpraca, jaka występuje przy decyzjach dotyczących strategicznych obiektów budowlanych dziś ma też swe korzenie w historii i zwyczajach białej ludności pochodzącej z Holandii. Tam ciężkie warunki geograficzne nauczyły społeczności lokalne, jak należy współpracować, aby przetrwać kataklizmy powodzi i zabierania im ziemi przez wodę. Tu społeczności pamiętają o konieczności współsąsiedzkiej pomocy i potrafią trwać, pomimo różnorodnych przeciwności, tworząc wspólne dzieło zakorzenione w tradycji pradziadków z Europy.

4. Uniwersytet Stellenbosch z misją zrównoważonego rozwoju

Przedstawione w ujęciu chronologicznym charakterystyki architektury miasta Stellenbosch odnoszą się do tych wartości, które uważane są przez historyków i znawców sztuki za cenne, związane z historią osadnictwa przybyszów z Europy oraz z pozytywną kreacją przestrzeni w warunkach geograficzno-przyrodniczych i kulturowych Południowej Afryki.

Piękno detalu, zarówno architektonicznego, jak też urbanistycznego w formie przebogatej zieleni, tablic informacyjnych, oznakowania ulic i ich wyposażenia w elementy małej architektury wzdłuż ciągów ulic miasta świadczą o wrażliwości na piękno jej twórców. Mieszkańcy Stellenbosch doceniają starania zarządców miasta w podtrzymywaniu tradycji historycznej i jej piękna, równocześnie inicjując i włączając się w prace dotyczące rehabilitacji i konserwacji zabytkowych obiektów lub w działania mające zapewnić zrównoważony rozwój. Prywatni przedsiębiorcy oraz uniwersytet są dumni z możliwości współuczestniczenia w akcjach rozbudowy i nowoczesnego rozwoju miasta z pamięcią o historii i bez szkody dla przyszłych pokoleń. Nadal, jak twierdzą pracownicy uniwersytetu, jest wiele do zrobienia.

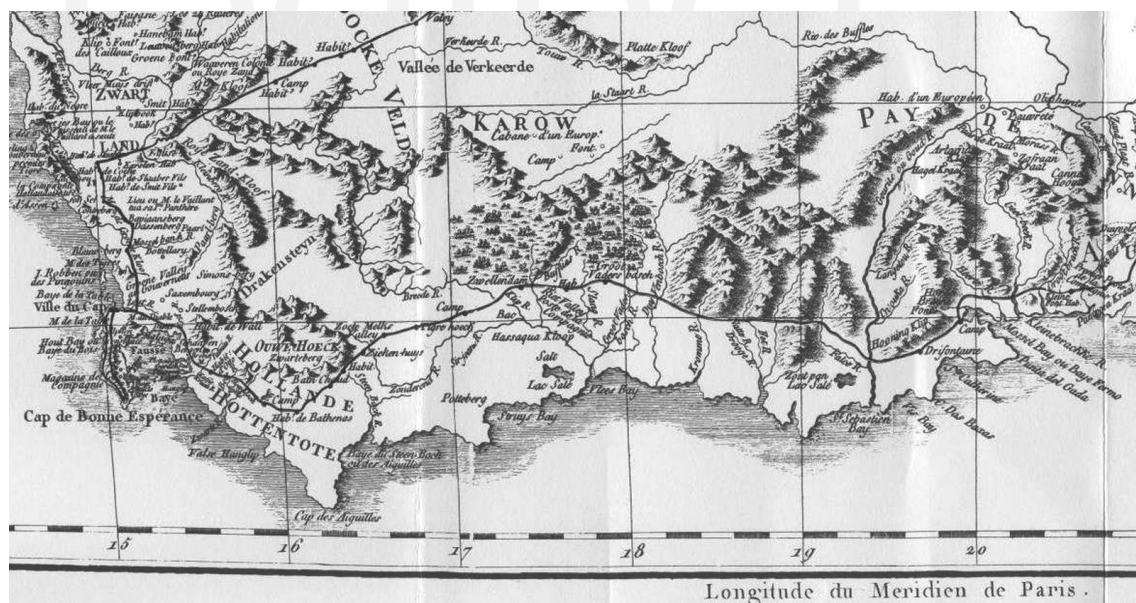
Dziś dumą Stellenbosch jest uniwersytet, jeden z dwóch w RPA, na którym wykładowym językiem jest afrikaans. Ponieważ studiują głównie Biali, tutaj także trudno uprzytomnić sobie, że jest się w Afryce.

Grupa kilkudziesięciu pracowników (naukowców i wykładowców) oraz studentów Uniwersytetu Stellenbosch prowadzi intensywne studia nad zrównoważonym rozwojem regionu w odniesieniu do urbanistyki i transportu. Skupiają się oni na pracach naukowych we współpracy międzynarodowej w ramach International Cooperation on Theory and Concepts in Transport ICTCT, Międzynarodowej Kooperacji zaangażowanej w badania i studia dotyczące zrównoważonego rozwoju.

References/Literatura

- [1] Binckes G. (ed.), *Coenradenberg: A survey of an old Cape farm*, Vernacular Architecture Society of South Africa, Cape Town 1983.
- [2] Brunskill R.W., *Illustrated handbook of vernacular architecture* (third revised edition), Faber and Faber, London 1987.
- [3] Burchell W.J., *Travels in the interior of Southern Africa* (2 vols), Batchworth Press, London 1953.
- [4] Forbes V.S., *Pioneer travellers of South Africa*, AA Balkema, Cape Town 1965.
- [5] Fransen H. & M. Cook, *The old Houses of the Cape*, AA Balkema, Cape Town 1965.
- [6] Frescura F., *A glossary of Southern African architectural terms*, The Archetype Press, Port Elizabeth 1987.
- [7] Hattersley A.F., *An illustrated social history of South Africa*, AA Balkema, Cape Town 1973.
- [8] Lewcock R., *Early nineteenth century architecture in South Africa: a study of the interaction of two cultures 1795–1837*, AA Balkema, Cape Town 1963.
- [9] Mentzel O.F., *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope*, Van Riebeeck Society, Cape Town 1944.
- [10] Naudé M., 'Aspects of architectural conservation for the museologist', *Research by the National Cultural History Museum* (vol. 12), Pretoria 2003.
- [11] Obholzer A.M., Baraitser M., Malherbe W.D., *The Cape House and its Interior*, Stellenbosch Museum, Stellenbosch 1985.
- [12] Pearse G.E., *The Cape of Good Hope 1652–1833. An account of its buildings and the life of its people*, JL van Schaik Ltd., Pretoria 1956.

- [13] Pretorius A., *Our threatened heritage*, André Pretorius, Cape Town 1997.
- [14] Quinton J.C., Lewin Robinson A.M. (eds.), *François le Vaillant, Traveler in South Africa ... 1781–1784*, Library of Parliament, Cape Town 1973.
- [15] Żakowska L., *Wizualizacja w projektowaniu dróg – aspekty bezpieczeństwa i estetyki*, Zeszyty Naukowe PK, Monografia, Seria Architektura nr 44, 2001.

Ill. 1. Map of the Cape Colony in about 1780 (from: J.C. Quinton & A.M. Lewin Robinson eds. 1973. *François le Vaillant, Traveler in South Africa ... 1781–1784*, Cape Town, Library of Parliament)

Il. 1. Mapa Kolonii Przylądka Afryki Południowej z około 1780 roku (wg J.C. Quinton & A.M. Lewin Robinson Eds. 1973. *François le Vaillant, Traveler in South Africa ... 1781–1784*, Cape Town, Library of Parliament)

III. 2. Earliest picture of Stellenbosch, Van Stade, Drawing from 1710 (Stellenbosch Museum source)

III. 2. Najstarszy istniejący rysunek kolonii Stellenbosch z 1710 roku (ze zbiorów Muzeum Historycznego Stellenbosch)

III. 3. 1709 Schreuder House Earliest unchanged dwelling in SA (from Brunskill [2])

II. 3. Jedyny z istniejących w pierwotnej formie wczesny obiekt, Dom Schreudera z 1709 roku (wg Brunskill [2])

III. 4. Schumacher's Portrayal 1776 (from Brunskill [2])

II. 4. Obraz miasta z roku 1776, szkic Schumachera (wg Brunskill [2])

III. 5. The Hertzog Map of Stellenbosch from 1817 – valuable topographical document (from Brunskill [2])

II. 5. Mapa Stellenbosch wykonana przez Hertzoga w 1817 roku (wg Brunskill [2])

III. 6. Stellenbosch. Examples of historical buildings in Victorian and Gregorian styles (photo by author)

II. 6. Stellenbosch. Przykłady zabytkowych budynków w stylu wiktoriańskim i gregoriańskim (fot. aut.)

III. 7. Cape Town. Historical architecture of the *Victoria & Alfred Waterfront district*, the heart of today's touristic attraction and the mountain views of the contemporary Cape Town (photo by author)

II. 7. Kapsztad. Zabytki architektury w dzielnicy *Victoria & Alfred Waterfront*, stanowiącej dziś historyczne i turystyczne serce Kapsztadu oraz współczesne widoki miasta wraz z otaczającymi go górami i oceanem (fot. aut.)

III. 8. Examples of infrastructure in Stellenbosch area. Traffic signs along old streets of the town center, storm water open drainage system in historical residential district. Beautiful greenery along old streets, but lack of paved pedestrian paths. Modern highways equipped with elevated crossings for car and pedestrian traffic. Illegal slums districts along highways approaching town. Group of African children dancing at busy street of old Stellenbosch (photo by author)

II. 8. Przykłady infrastruktury drogowej w Stellenbosch i w okolicy. Oznakowanie ulic w centrum miasta, system śluz i otwartego odwodnienia burzowego w historycznej dzielnicy rezydencjonalnej. Zadbana zieleń wzdłuż drogi, lecz brak wygodnych chodników i utwardzonych ścieżek dla ruchu pieszego. Nowoczesne drogi szybkiego ruchu z dwupoziomowymi skrzyżowaniami i z bezkolizyjnymi kładkami dla pieszych. Nielegalne osiedla slumsów za betonowymi ścianami wzdłuż drogi dojazdowej do miasta. Grupa dzieci afrykańskich tańczy na ulicy w centrum Stellenbosch (fot. aut.)

III. 9. The Group ICTCT International Workshop in Stellenbosh, Republic South Africa (photo by author)

II. 9. Grupa uczestników Międzynarodowych warsztatów ICTCT w Stellenbosch, RPA (fot. aut.)

PIK